

Mi legyen, ki költő?*

Haza és magyarság kérdése erdélyi magyar költők műveiben

I.

Ami alkotói pályája végén a lírikus Arany Jánosban pusztá feltételezésként merült fel, az az első világháború következtében új államhatárok közé került magyarság költői esetében súlyos dilemmákkal járó valósággá vált hirtelen: a hazához fűződő „ezer szál” vágatott el számukra ténylegesen, s ebből következően az irodalom művelői is feloldhatatlan kérdések elé kerültek, hogy tudniillik hazavesztés után vállalhatja-e még a dalt, kit a bölcső – az idős lírikust idézve – „magyarrá ringatott”? A nemzeti klasszicizmust kiteljesítő költő, mondtam, ezt a kérdést feltételes módon vetette fel, s ekként vonta le a maga számára a következtetést is, azt, hogy „pusztá elvont ideállal / inkább nem is dallanék” (*Kozmopolita költészet*, 1877). Eszerint tehát ha hitelesen kíván szólni magyar költő a nemzethez s a hazához fűződő kapcsolatáról, akkor ezt csakis mély szellemi és lelki kötődések birtokában teheti.

Néhány évtized múltán s történelmi fordulatokat és összeomlást követően aztán az anyanemzettől elcsatolt Erdély költőzsenije, Dsida Jenő valamiként mégis egy „elvont ideál” jegyében alkotott, kimondottan is az egyetemeset kereste sokáig, csábította „minden idegen bozót, / minden szerelmet bujtató liget”, illetve azt vallotta, hogy keze „gyümölcsöt minden fáról szedett”, s hogy „minden fajták lelke” fürdette őt. Aki lírája középpontjába magát az embert állította, az egyetemes értékekre és a humanizmusra hangolta líráját, annak költői orientációjában azzal, hogy kijelentette: „most azt mondom: magyar!”, mondhatni váratlan fordulat állt be adott ponton. Dsida – ahogy maga írta – „sok tévelygés és sok kanyar után”, egy belső parancs nyomán meghozta személyes döntését, mondván: „Dalolhat bárki édes szavakat / és búghat lágyan, mint a lehelet / s bízvást nyogodhatik, hol várja pad, / s ha kedve támad, bárhová mehet, / de

BORCSA JÁNOS (1953) irodalomkritikus, tanár, az Ambrózia Kiadó vezetője. Kézdivásárhelyen él.

* Elhangzott 2014. május 21-én a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozata által, *Az erdélyi irodalom az elszakítottág idején és ma* címmel szervezett budapesti konferencián.

nékem nem szabad, / de nékem nem lehet" (*Psalmus Hungaricus*, 1936). A nemzet megtartásának szempontja és parancsa kerül előtérbe esetében az 1930-as évek közepén.

Arany János követendő költői iránynak tekintette azt, amit úgy fogalmazott meg, hogy „költő az legyen, mi népe”, Dsida pedig pályája egy különleges pillanatában s mint egy nemzeti kisebbség tagja kötelezte el magát kimondottan is „fajtája” mellett, s vallomást tett mellette, mondván: „ő a rögeszmém, végső szenvedélyem, / ráfonódom, rajta kúszom / fölfelé, mint szőlőkarón a kacs”.

Amit a hazavesztés után a két világháború közötti polgári világban kimondhatott a kisebbségivé vált magyar költő a magyarságot illető kérdésben, azt a második világháború utáni kommunista hatalomátvételt követően már nem tehette meg. Ekkor, a kommunista kultúrpolitika viszonyai között, aki hazájának nevezte azt az országot, amelyben élt, képmutatásból vagy eltévelyedésből tehette ezt. S hogy tették is ezt, arról a korszak versezetei, irodalom alatti szövegei tanúskodnak. A hazafiság szocialista (!) változatának szemléltetésére még 1957-ből is találni példát, különben számottevő alkotó tollából, aki fenntartás nélkül írta le, hogy „a földed leszek, szép haza,/ édes hazám!” (Szemlér Ferenc: *Nagy földön*).

Az igazi nemzeti kérdést meghaladottnak, sőt üldözendőnek ítélte ez a rendszer, s a hazafiság helyett ajánlatos volt a nemzetköziségre tenni... Így hát különösen az együtt élő nemzetiséginek mondott alattvaló valójában mostohának tarthatta honját. Kimondottan esetleg a szülőföldet idézhette meg, illetve annak szellemi-kulturális örökségét, csak hogy ezt sem a maga teljességében, csakis a korabeli kultúrpropaganda által haladónak minősített hagyományokat, illetve egy kisajátított és elidegenített országrészt.

II.

Újabb költőnemzedékek munkássága révén, több irányú eszmei és művészi kísérletek nyomán, de így is csak áttételeken keresztül s mintegy búvópatakként jelenítődött meg bizonyos fajta hazakép a romániai magyar lírában. Ezeknek a nemzedéki indulásoknak a vázlatos bemutatására teszünk kísérletek a továbbiakban, amiből kitűnik az is, milyen költőszerepek és líratípusok formálódtak az utóbbi néhány évtized költészetében.¹

A proletkult és a dogmatizmus évei után a romániai magyar líra megújítói, a Páskándi Géza, valamint Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár és Hervay Gizella nevével fémjelezhető nemzedék ugyancsak elvont ideálok, az eszményinek tekintett szabadság és egyetemesség jegyében kezdte el alkotói pályáját az 1950–60-as évek fordulóján. A sematizmus szemlélet- és stílusbeli egyeduralkodó megdőrt ekkor, kényszerítő ereje fokozatosan oldódott. Tulajdonképpen újraéledt a folytonosság irodalmunkban. Képviselési irodalom ez, alkotói az ember és a humánus, a szabadság és a rend eszméjének elkötelezettjei, ugyanakkor a kommunizmus eszméinek egyes elemei és utópiája is még fogva tartja őket,

de személyes átéltséggel, hiteles üzenettel szólnak meg, sablonoktól mentesen, a XX. századi korszerű formavivmányokhoz igazodva. Komoly indíttatást éreznek a világ birtokbavételéhez ezek a lírikusok, a „mindenséggel mérd magad” József Attila-i elvéhez ragaszkodnak, hisznek az értelemben, és a teljesség, az egyetemes lét művészi megformálását érzik küldetésüknek. Meghitt, személyes kapcsolatot alakítanak ki a történelemmel, a „színhelyekkel” (Lászlóffy Aladár) és magával a léttel. „Aki ember, végre itt a végtelen / Fókuszában érzi magát jó helyen” – vallja Lászlóffy Aladár (*Visszhangok*), Szilágyi Domokos pedig az ilyesféle gondolati igény morális vonatkozását emeli ki, tételesen fogalmaz, kijelentvén: „mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás” (*Bartók Amerikában*). Szilágyi ugyanilyen fokú erkölcsi igénnyel szólal meg egy évtizeddel később, mikor kimondottan is nemzete állapotára és jövőjére reflektál, illetve a magyar betegségeire. Amit a *Magyarok* című versében (1974) mond, Vörösmarty drámai vízióihoz, valamint a nemzetét ostromozó Petőfi és Ady verseihez mérhető.

Szilágyi Domokos monográfiusa végigkövetve a költői pályát, a *Szerelmek tánca* című második kötet (1965) egyes verseiben már eszmény és valóság feszültségének kialakulását tapintja ki,² a későbbi kötetek alapján viszont (*Garabonciás*, 1967, *Emeletek avagy a láz enciklopédiája*, 1967) jól érzékelhető, hogy magának a lírai szubjektumnak a státusában állt be radikális változás, ez időtől kezdetét veszi a „búcsú a trópusoktól”, vagyis az „egységes alanyú, hagyományos líra”³ művelésének véget vet a költő. Lászlóffy Aladár pedig, aki a teljesség ígézetében írja verseit, olyan pozíciót választ a lírai alany számára, amely a *Helyszínek* című kötet (1965) egyes versei tanúsága szerint lehetővé teszi számára a történelem és az emberi létezés egészen látását és láttatását. Tételesen is megfogalmazódik a lírai alanynak ez a történelemre való szellemi-lelki ráhangolódása: „Csupa nosztalgia minden emberi élet nekem. / Elmúlnak a korok, egymás után – / és én nem tudok betelni... / De milliárd színhelyen szemmel / tartom a történelemlakót” (*Színhelyek*).

Az 1960-as évek közepe és második fele egy olyan csomópont, amely a romániai magyar irodalomnak, jelesen költészetünknek jórészt megváltozott, a korszerűség jegyében átrendeződött képét mutatja. Ebben az időszakban történik egy újabb, erőteljes csoportos jelentkezés, a fiatal költőknek a *Vitorla-ének* című nemzedéki antológiában való színrelépése (1967, a verseket válogatta és a bevezetőt írta Lászlóffy Aladár). Egy olyan irodalomtörténeti pillanatban történt ez, amikor irodalmunkban egymás mellett nyilvánulhat meg a Nyugat-nemzedékek képviselte és művelte klasszikus modernség (Szemplér Ferenc, Székely János lírájában), a két világháború közötti transzszilván líra hangja (Kiss Jenő), továbbá a modern népi líra (Kányádi Sándor) vagy az avantgárd (Méliusz József, Lászlóffy Aladár), s jelen van mindezekkel együtt a bartóki szintézis lírában megvalósított változata (Szilágyi Domokos).

Egy természetes irodalmi fejlődésről beszélhetünk már ekkor, s ezen belül éppen a hatvanas évek második felében történt az első törés és szakítás. Az ekkor induló nemzedék mérvadó képviselői esetében a vállalt eszmékben és értékekben érzékelhetők hangsúlyeltolódások. A nagyvilág, illetve egyetemesség és egyén viszonya a hangsúlyosabb a Forrás első nemzedékének költészetében, míg az új nemzedéknek a szülőföld, illetve partikuláris közösség és egyén viszonya a sarkalatos pont. Király László már indulásakor megfogalmazta a „nem menekülhetsz” illyési gondolatát: „Követnek némán. Vállon vernek / vagy ökölbe rántják néha tenyerem, / kitartón-konokul lépnek elem, / s mindig a legjobbkor jönnek: / villanásnyi helyet sem hagynak / bennem a közönynek” (*Gyermekkori útlevel*). Ugyanekkor Farkas Árpád az illúziókból való kijózanodást hangsúlyozta a *Másnapos ének* című versében például.

Közös elem viszont a hit kérdése és motívuma, amely által a megismerés korlátai is áthághatók Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár lírája tanúsága szerint, Király Lászlóék esetében pedig a közösségi gondok vállalásában és lebírázásában játszik fontos szerepet a hit. Legjobbjaik, amint láttuk, éltették a „nem menekülhetsz” érzését, s igazodtak a „haza, a magasban” elvéhez. Ők már csak a szülőföld, a bölcsőhely megtartására vállalkozhattak, illetve a nemzethez való kötődésüket a szellemi haza értékeinek felmutatásával próbálták megvalósítani. A haza ugyanis, amely jó esetben a mindennapokban is megmutatkozik, elveszett, Ferenczes Istvánnak egy 1985-ben írt versét idézve: „szélbe kiáltom / hogy nincs hazám hogy nincs hazám” (*Szélbe kiáltott hazám*). Ennek a fogalomnak csak egyes övezeteit, részjelentéseit bonthatták ki verseikben. Őrizték és gyarapították viszont mindahányan a szellemi és nyelvi hazát, ihlető eleven forrásként fordulva a népdalok és -balladák formakincséhez, illetve a teljes magyar irodalmi és kultúrtörténeti hagyományhoz.

Aztán a Forrás két nemzedékének közös jegyei abban is megtalálhatók, hogy képviseleti elvű költészetet művelnek a hatvanas évek közepén még, egyesek korábban, mások később vagy egyáltalán nem is szakítanak ezzel, és a hit megrendülése is bekövetkezik, s a kétely uralkodik el lírájuk eszmei rétegeiben. Mindez új művészi megoldások, poétikai kihívások elé állítja költőinket.

A romániai magyar irodalom újabb szakaszának kezdetét, amely a hetvenes évek elejére tehető, értékválság jellemzi. Az 1968-as történelmi esztendő illúziókat rombolt le az európai értelmiség bizonyos köreiben, 1971 pedig a romániai viszonyokban az ideológiai-kulturális jégkorszak kezdetét jelentette.

Maga a nyelv is kompromittálódott, megrendült a bizalom iránta. Ebből következően átértékelődött a költőszerep is. Az induló fiatal költők általában mellőzték a képviseleti elvű vallomáslírárt. Ilyeténképp megszokszorozódik vagy szerepeket ölt, illetve rejtőzködik a lírai én, szokatlan nézőpontokat vesz fel, hogy meglepő arcát mutathassa a dolgoknak. Különös, eredeti magánmitológiák kelnek életre, neoavantgárd kísérletek történnek, versötletekkel vagy ötlet-

versekkel lepik meg és provokálják például az olvasót, másik végletként pedig a szonettkoszorút választják mint a mesterségbeli tudás bizonyítékát. A nyelv egyszerre lesz a vers eszköze, anyaga és témája. Bizarr nyelvi játékok felmutatása révén képezik le a létet, azokat a megalázó vagy abszurd helyzeteket, amelyek behálózják az egyént. Kritikával illetik az evidenciákat, a kisebbségi ideológia és kultúra saroktételeit és szentesített értékeit. Ahogy tette ezt korábban például Szilágyi Domokos, provokatíve, illetve parodisztikus élel készítve lát-leletet a hazai magyar költészet helyzetéről, figyelmeztetve ugyanakkor az elvont-egyetemes és a partikuláris bölcs egyeztetésének szükségességére (*Hogyan írjunk verset?, Tősgyökeres csujogatók, Kozmopolita csujogatók*).

A *Varázslataink* című antológiában (1974, a kötetet összeállította és az előszót írta Jancsik Pál) jelentkezők köréből áll össze az új, a Forrás harmadik nemzedéke (Adonyi Nagy Mária, Markó Béla, Palotás Dezső, Sütő István, Szőcs Géza), akik a hozzájuk közelebb álló, de korábban vagy később indulókkal együtt (Balla Zsófia, Boér Géza, Cselényi Béla, Egyed Péter, Kőrössi P. József, Zudor János) hajtják végre azt a radikális fordulatot a romániai magyar lírában, amelyhez mérhető a Forrás első nemzedékének költői forradalma volt az ötvenes-hatvanas évek fordulóján.

Az új nemzedék markáns tagjai az értékek és célok, a művészi eljárások és nemkülönben a stílus megválasztásának tekintetében egyaránt a közvetlen előttük járó nemzedék költői gyakorlatától kívánnak eltérni mindenekelőtt. Közülük kerülnek ki aztán azok, akiknek kibontakozó pályája meghatározza a következő évtizednek, az 1980-as éveknek az irodalmát.

Mindenekelőtt Markó Béla az, aki igen mély gondolati és poétikai felfedezések után jutott el pályája klasszicizáló szakaszában egy olyan pontra, ahonnan szabadon, az autonóm alkotó személyes hitelével teremthette meg a magyar költészet arcképcsarnokát például egyik szonettkoszorújában (*Költők koszorúja*, 1987), s tett egyszersmind közvetett vallomást a magyar költő helyéről és szerepéről azokban az években, amikor teljében tombolt a zsarnokság, írván: „mennybéli Isten, milyen messze vagy, / ki látni engedted fájó szemünknek, // mit jobb lett volna setétbe takarni, / hogy romlik minden, s hullnak díszei, / nyugodna már a szív, de színleli, / hogy melledből tán éppen most szakad ki, // úgy dobban, úgy ver, úgy ég, úgy hevül, / hogy verseidnek ritmusát kövesse, / s egy fázó ország gyúljon föl a versre, // szabad lehessen, éljen emberül, / szólhasson, hogyha jobb tavaszra vágyik!” Bölcsességről tanúskodik, amint a megbolydult világ és a férfikorban járó egyén kérdéseit felveti, analitikus módon értelmezi, vagy amint a jelenségvilágot az örökkévaló felől közelítve egyszerű, világos válaszokat fogalmaz meg a költő hol kötött versformákban, hol szabadversben. Erről győznek meg azok a versek, amelyeket az 1989-et közvetlenül megelőző hónapokban, illetve a kilencvenes évek elején írt (*Kiűzetés a számítógépből*, 1991, *Érintések*, 1994).

A mítoszkereső Szőcs Gézának – hogy a költő első kötetét elemző Láng Gusztáv jelzőjét használjam – drámai körülmények között kellett elhagynia Romá-

niát, de három megjelent kötete (*Te mentél át a vízén?*, 1975, *Kilátótorony és környéke*, 1977, *Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás*, 1979) alakította az utána megszólaló és induló költők világképét és beszédmódját, a kortársakra tett hatása a Szilágyi Domokoséhoz mérhető. Hívei az olvasók körében is számosak voltak, a harmadik kötetében megjelent, a haza kisajátítását vizionáló *Délkelet* című versének például 1979–80 táján különösen nagy visszhangja volt a korabeli olvasók körében, ebben merészen szókimondó, illetve szuggesztív erejű metaforával idézte a hazát: „Hazám, kitépett torkú véres lazac a kövezerte dobva.” A szabad világban, az 1980-as években aztán szabadon jeleníthette meg, amit gondolt a magyarságról: „elvitt minket a háború, / az árulás, a drágulás / a dögvész / s a születés- / szabályozás, / a folytonos hadviselés / önmagunk ellen / s a zuhanás át / a történelmen, / szebben mondva: szabadesés; / vagy még szebben: mélyrepülés” (*Ez már a feltámadás, avagy: a nemzet mélyrepülése*).

A nemzedék tagjai közül egyesek a tárgyiasság és intellektualitás választásával kapcsolódtak a modernség áramába (Adonyi Nagy Mária, Balla Zsófia), mások az elszemélytelenítés útján jártak (Sütő István), és van, aki a neovantgárd vagy a posztmodern áramát erősítette hazai líráinkban (Boér Géza, Cselényi Béla, Palotás Dezső, Zudor János).

A rendszerváltást megelőző csonka évtized a romániai magyar irodalom személyi és intézményi leépülésével járt. Beérkezik néhány markáns fiatal költő, Egyed Emese, Kovács András Ferenc, Visky András, Tompa Gábor, akik közül többen felzárkóznak a Forrás harmadik nemzedékéhez választott értékeik és eszményeik, valamint írói módszereik tekintetében. Mindenikük szerepelt az évtized csoportos színrelépéseit jelentő antológiákban: az *Ötödik évszaka*-ban (1980, fiatal írók antológiája, szerkesztette Jánosházy György, Gálfalvi György, Markó Béla, Nemess László), az *Alapművelet*ben (1985, fiatal költők antológiája, válogatta, az előszót írta Markó Béla). Eltökéltek abban, hogy alkotói szabadságuknak a zsarnokság sem képes határt szabni. Forrásuknak s ugyanakkor szövetségesüknek tekintik a teljes irodalmi-kulturális örökséget. Szöveg- és lélekközelbe hozzák, elevenné teszik az egyetemet, új módon veszik birtokukba a hagyományt. Természetes gesztussal s különféle művészi megoldásokkal, például átiratok vagy szerepjáték révén emelik a jelenbe, hogy mint egyszerű és eredetit sajátjaikként szólaltassák meg.

Az újabb csomópont, illetve irodalomtörténeti pillanat az általunk tárgyalt irodalomban az 1990–1995-ös periódus, amikor is néhány szabad intézményteremtési próbálkozás után és közben (*Jelenlét* című lap megjelentetése 1990–1991-ben, *Szempont* 1990-ben, *Árnyékhatár* című gyűjtemény kiadása 1992-ben, *Serény Múmia* megjelentetése 1993-tól rendszeresen a *Helikon* „fióklapjaként”, az *Előretolt Helyőrség* című folyóirat 1995-től rendszertelen megjelenéssel) 1994–1995-ben napvilágot láttak Fekete Vince, László Noémi, Orbán János Dénes, Sántha Attila, Benő Attila, Kelemen Hunor, Demény Péter, Jánk Károly verses kötetei. Hang-

súlyozni szeretném, hogy ezek az induló fiatalok – akár szándékuk vagy a látszat ellenére – poétikai eljárások tekintetében sok esetben a közvetlenül előttük járók törekvéseihez kapcsolódnak, sőt a teljes kultúrtörténeti-irodalmi örökséghez, s ebben a gesztusukban talán Allen Tate tételéhez tartják magukat, miszerint – idézi René Wellek *Az irodalomtörténet bukása* című tanulmányában – a múlt irodalma a jelen irodalmában él, és sehol másutt.⁴ Továbbá abban is közös jegeket mutatnak a magukat a transzközép irodalom képviselőinek tartó fiatalok az előző évfáratok nem egy tagjával, hogy a hatásra teszik a hangsúlyt, ebből következően elgondolásuk szerint az alkotó személyiség már-már eltűnik vagy feloldódik, tulajdonképpen mint médiumot tételezik. A hatás fokozása kedvéért a transzközépnek nevezett mű „nem veti alá magát az erkölcsi normáknak [...]”. Őszinte olyan értelemben, hogy nem titkol semmit, ami emberi, még ha naturalizmusba vagy obszcenitásba is torkollik.”⁵

Évek teltével azonban a csoport tagjai többnyire rátalálnak saját útjaikra, eljutnak a magukkal hozott élményvilág és a vállalt örökség egyéni felmutatásáig. Ilyen szempontból ha egyetlen példát kellene kiemelni, Fekete Vince *Védett vidék* című verseskötletét (2010) választanám, amelynek egyik verse éppen a kishaza és a lírai hős ritka szerencsés pillanatáról tanúskodik: „A tarka, domb ölében elnyugvó vidék magába szippantja, elnyeli, beissza testét” (*Felissza mind*).

III.

Amilyen változatosak általában az erdélyi magyar költők által választott lírai beszédmódok és műformák, ugyanolyan módon szólalnak meg versben a haza, a magyarság, a kisebbségi lét kérdéseit illetően is. Egyesek az én- és vallomás-líra adta lehetőségekhez fordulnak, mások szerepekben szólalnak meg, vagy átiratokat hoznak létre, illetve követhetjük a tárggyal való azonosulás, továbbá a távolságtartást feltételező ironikus magatartás különböző változatait.

Kovács András Ferenc Ady *Két kuruc beszélget* című versére utalva (*Két labanc beszélget*), a magyarság megtagadásának gondolatáról mint súlyos mulasztásról írt verset még 1985-ben, de ez, akárcsak Markó korábban említett szonettkioszorúja, csak a rendszerváltás után indított irodalmi folyóirat, a *Látó* első, 1990. januári számában jelenhetett meg. Ama mulasztás különben a dialógusban részt vevők, az egymást kölcsönösen árulással vádoló, de az idegen hatalmat egyként kiszolgáló két labanc szerint azzal jár, hogy „feladod fajtád feleded nyelved”, illetve „feleded nyelved feladod sorsod”.

Ugyanerről a kérdésről közvetlenül, a személyesség hangján szól Kányádi Sándor és Lászlóffy Aladár. Előbbi például a *Fehéringes* versben immár az új évezred hajnalán, 2001-ben vallja meg, hogy „életen át álruhásan / viseltem a magyarságom”, s magában a versben az álruha megfejtését is megadván azáltal, hogy a lírai hős kimondja: „fehér ingem én-álruhám”. Képletes beszéd folyik

továbbra is ebben a versben, s eszerint a fehér ing egyrészt a kapott sebekre való gyolcsnak tekinthető, másrészt pedig nem a megegyezés szerinti megadás, hanem a meg nem adás jelének, olyan harci zászlónak tehát, amely ebben a versben a meg nem hódolást jelenti: „sebemre gyolcs csatáimban / nem hódoló harci zászlóm”. Lászlóffy pedig a letűnt évezred utolsó éveiben írt versében mintegy jelenti, amit egy akkori lehangoló nemzetkép váltott ki belőle, vagyis azt, hogy „hol lángolva, lobogva, hol félárbocon se, de megvagyunk”. Ehhez a lírai helyzetjelentéshez rögtön hozzárendeli a költő a maga személyes ítéletét, kimondva, hogy „annak nincs igaza, aki üresnek mondja a zászlórudat és itthon / egyedül hagy”. Kötődését, sőt elkötelezettségét a magyarság iránt egy népdalszöveg töredékének parafrázisával nyomatékosítja: „Pedig azt a zászlórudat én a történelem négy sarkában is elhordom. / Még nagyon sokáig” (*Üres a zászlórúd*).

Mintegy személyre szólóan ragadja meg az utolsó évszázad veszteségeit Ferenczes István, esetében viszont a számvetést, ami tulajdonképpen egy nagyon sommás és már-már szenvtelen felsorolás, keserű ironia szövi át: „nem veszett el semmi / csak a haza s a szava / nyelvünkől az anya / Donnál az apa / a Pónál nagyapa / se itthon se otthon / vályú lett bölcsőnk / a baromudvaron” (*Minerálnája pesznya*). Ennek a képnek, ha nem is ellentéte, de kiegészítője Farkas Árpád lírai szociográfiája 2005-ből, az *Esztelneki napóra* című versciklus, amely a részletekben, a kishazáról készült életképekben jeleníti meg a magyarság lepusztulásának jeleit, de mindehhez a folyamathoz a lírai alany nem ironiával viszonyul, hanem rezignációval s elfojtott indulattal veszi számba a történeteket. A lírai én akkor sem juthat nyugvópontra, ha az anyaországra tekint, minthogy egy „tutaj-Magyarországot” lát a világtengeren (*Magyarország*).

A hazáért s nem a haza ellen szól az a költő is, aki napjaink közéletét teszi bírálat tárgyává, illetve maró gúnnyal illeti a közélet torzulásait, amikor észleli, hogy nem a közjóra való törekvés s nem az igazi férfimunka jegyében zajlik a kisebbségi magyar közgondolkodás és -cselekvés. Kovács András Ferenc *Nem lesz elég* című verse (1999), illetve a *Saltus Hungaricus* című kötete (1999), valamint a Tompa Gáborral közösen írt *Depressio Transsylvaniae* című szonettkötet (1998) érdemel ilyen tekintetben figyelmet.

A rendszerváltás utáni időszak lírája különben azt a gondolatot is kelti abban, ki reflektál az irodalmi jelenségekre, hogy egy kettészakadt, illetve megosztott irodalom viszonyai között hűséggel és hitelesen szólnia magyar költőnek nem lehet könnyű éppen a legtermészetesebb dolgokról, arról például, hogy: mi legyen, ki költő?

IV.

A kisebbségi körülmények között élő és alkotó Kárpát-medencei magyar költő számára tehertételt és érzelmi-lelki frusztrációt a rendszerváltozás utáni történelmi periódusban bizonyos anyaországi politikai események és fejlemények

idézték elő, melyek közül legmélyebb nyomot a 2004. évi népszámlálás eredménye hagyott. A trianoni békeszerződés óta érzékelt hazátlanságélményt ezúttal az anyaország részéről népszavazás keretében kinyilvánított elutasítás tetézte, erős érzelmeket és kiábrándulást keltve a kisebbségi magyarság köreiben. Határozottan és gyorsan reagált erre a politikai eseményre az erdélyi magyar költők jó része. Két markáns és poétikai szempontból is jelentős megnyilatkozásról, mondhatni irodalmi eseményről föltétlenül érdemes szólni. Mindkettő szerzője külön irodalmi műben, kötetnyi lírai opuszban vet számot haza és magyarság, illetve kisebbségi magyar költő és anyaország viszonyának kérdésével. Ferenczes István a kortárs magyar szerepjátszó líra kiemelkedő alkotásában (*Zazpi*. Budapest, 2010, Kortárs Kiadó), Markó Béla pedig egy a tőle eleddig szokatlan hangvételű és formavilágú versfüzérben (*Csatolmány*. Csíkszereda, 2013, Bookart Kiadó).

Ferenczes, lírai énjét megsokszorozva, egy képzeletbeli spanyol és gallego-portugál nyelven író, baszk származású költő szerepében szólal meg. Azzal, hogy választása egy fiktív XVIII-XIX. századi költő verses műveinek az „átültetésére” esett, az értelmezés számára is tágra nyitja a kapukat, mert hiszen a helyivel és időszerűvel együtt az egyetemest és örök érvényűt kívánja látni és láttatni az „átváltozás” által a költő. Ferenczes ezzel az eljárással tulajdonképpen a kora modernségbe helyezett idegen és távoli költőben mutatja meg önmagát mint az utómodern kor egyik erdélyi magyar költőjét. Az idősíkoknak és térbeli övezeteknek ez az egymásra tevődése állandó villódzást, dinamizmust és feszültséget kelt, s eleven és tágas versvilág ígéretével jár.

A műfaji és formai sokszínűség a Ferenczes-verseskönyv egyik kiemelendő érdeme, amellyel ugyancsak sikerül tükröznie a költőnek hőse, az „ibér dalköltő” zaklatott, kalandokkal tele, életveszélyek közepette haladó pályáját és nyugtalan lelkületét.

Egyik lírai önarckép szerint, melyben harmadik személyben beszél magáról Ferenczes költő-hőse, ő volt, aki „zsoldos lett, esküt megszegő szökevény, / szidott királyt, papot, grandot, híg erényt, / sokszor szerzett mocskolódó költeményt” (*Önmagáról*). Erős indulatok jellemzik búcsúversét, amelyben spanyol hazája kényszerű elhagyását énekli meg a hős. „Kilöktél magadból, Spanyolország” – kezdi a *Búcsú Spanyolországtól* című költeményt, amelyben „mostohába hűlt honom”-ként emlegeti hazáját. Ha a földrajzi értelemben vett hazát el is kell hagynia, a szellemit viszont magával viszi a száműzött: „én most örökre megyek, / de viszem Cidet, Fernán Gonzálest, / Vegát, Calderont s a nagy Cervantest, / Don Juant, Góngorát – a lényeged! // Mindenén túl: ők lesznek a hazám!” Egy szellemi-kulturális hazát viszi magával a száműzött tehát, de nem is tehetne mást különben sem, hiszen tapasztalnia kell, hogy a valódi, lakható haza tulajdonképpen „kompország” lett. Végkövetkeztetése arról az országról, amelyet elhagyni kényszerült, szentenciaként hangzik: „te nem voltál haza, csak ország”

(*Búcsú Spanyolországtól*). Később, újjvilágbeli bolyongásai idején sem változik ez az érzés: „Az ország, ki tán anyánk volt, / Szíve alatt dobogtunk, / Szerettük, mégis elpártolt” – írja *Az anyaországról* című versben, s az *Emlékezés Hispániára* címűben is ugyanilyen félreérthetetlenül fogalmaz: „Nem én, az ország volt, ki elhagyott.”

Az itt megfogalmazott érzéseknek a kiváltó okai nagyon is valóságosak és maiak, amint erről maga Ferenczes vall a kötetborító szövegében: „Ama keserves december 5-e után egy hosszú adventi éjszakán azt álmodtam, hogy nem tudok magyarul. Se beszélni, se olvasni, se írni. Mintha jégszaunában ébredtem volna, a hidegverejték rám fagyott, s mint nürnbergi menyasszony szorította szívemet. [...] Az adventi álom szinte egész télen visszatért. [...] Így telt a tél. Keserűen, terméketlenül, siváran. Ekkor jelent meg ez a Zazpi nevű ibér, mintegy álmaim függelékeként, és kioldozott rémálmaim kalodájából. Verseinek átültetésével szabadabbá váltak vergődéseim.”

A Ferenczes által létrehozott Zazpi-életművel találkozva, újlag kimondhatjuk, amit általában igaznak tartanak, hogy a távolban valóban benne van a közel, emberi dolgok esetében pedig az idegenben az ismerős, illetve azt, hogy csak a másikkal szemben ismerheted meg igazán önmagad. Ilyen értelemben, úgy vélem, hogy a mai magyar lírában az önismeret figyelemre méltó könyvének minősül a Ferenczes Istváné.⁶

* * *

Markó Béla esetében is kimondható, amit Kosztolányi a magyar nyelvről mondott, és pedig azt, hogy a magyar költő hazájára is épp annyszor gondol, mint arra, hogy született, él és meghal. Amikor viszont verset ír hozzá, jelesen Markó a *Láthatás* címűt, a felgyülemlett sok negatív történelmi és személyes tapasztalat, a hazához és a nemzethez való tartozás erős belső igénye, továbbá a ráció hangja és az erős indulat egyszerre s közvetlen módon tör fel a lírai énből. Nincs benne pátosz, habár a vers indítása egy pillanatig („Hozzád, hazám...”) erre készít fel, de az első személyben beszélő alany számára a feltételek erre nem adottak („...most verset írnék”), ehelyett végig számonkérés és vád fogalmazódik meg, dominál a drámaiság, és itt-ott keserű irónia tör fel, a befejezés pedig rezignációba hajlik, amit szójátékkal is alátámaszt, a kérdőre fordított s helyhatározói értelemben használt *haza* szóra egy határozott válasz következik, ám ebben az esetben a haza mind helyhatározószónak, mind főnévnek egyaránt értelmezhető: „s lassan-lassan be is sötétül, / menjünk haza! Haza? Haza!” Mintha azt üzenné ezzel a költő, hogy kinek-kinek tudatában és lelkében van egy hazája, egy személyes és belső haza, ahová, ha történelmi értelemben be is sötétül, hazamehet.

A történelmi tudatot oly mértékben alakították át a XX. század politikai és társadalmi megrázkódtatásai, a „trianoni kényszer” például, hogy mára már ez a megrendült tudat határoz meg hazához és nemzethez fűződő érzéseket is: „tudom, hogy lehetne, / és mintha mégse tudnám...” Ezt mint tényállást azzal

támasztja alá Markó lírai alanya, hogy fontos lelki és szellemi értékeitől már születése előtt megfosztották: „hol volt, hol nem volt az az ország, / meg sem születtem s itt hagyt” (*Second hand*). Ebből kifolyólag a hazaélmény hiányának az érzése erősödik fel a költőben – ez az érzés különben áthatja a közösség közérzetét is –, ami a hazafiság gondolkörébe illeszthető versekben ölt testet. Ilyen versek teszik ki az új Markó-kötetet, legalábbis annak java részét. S mindez egy olyan irodalomtörténeti pillanatban történik, amikor napjaink magyar költői általában is igen erőteljesen jelenítik meg a hazához kapcsolódó lírai attitűdöket. Ezt mutatta be nemrég Elek Tibor *A költő hazája napjainkban* című tanulmányában, hangsúlyozva, hogy igenis nagy hangsúlyt kapott az utóbbi két évtizedben „a hazához való viszony artikulálása”.⁷ Ha ez Markó Béla verseiben pátoz nélkül, iróniával és kritikus éllel is történik, egy erős szellemi és lelki kötődés a költő részéről tagadhatatlan, amit közvetlenül is megvall egy helyütt: „testált mégis rám egy nyelvet, / amelyen verset írhatok” (*Second hand*). Arról az országról van szó, amelyet mint eszményi hazát értelmez az ember, amint József Attila is a közösség fogalmát használva a nemzetre gondolhatott, és pedig arra, „amiből eszméletem, nyelvem / származik s táplálkozni fog” (*Hazám*).

Általánosan elfogadott nézet, hogy a magyar irodalomban a váteszi szerepre, jó ideje nincs jelentkező, de általában is a költőnek a társadalomban betöltött szerepe a modernség beköszöntével egyre kisebb lett. Nem a költők kora a XX. század – mondotta Szerb Antal –, Ady volt az utolsó költő, akire egy egész ország felfigyelt. Akik közvetlenül kívánnak szólni mégis egy nagyobb közösséghez, azoknak jól meg kell választaniuk többek között a hangnemet s a közlésformákat, hogy hitelesnek bizonyuljon megszólalásuk. Markó például, midőn Petőfi *Nemzeti dala* őt is megszólította, egy *nemzeti* dal szerzésére vállalkozott mindössze, vagyis egy hangsúlyosan ironikus átiratra. De hogy ennek, a költőszerephez való ironikus viszonynak közéletet érintő s mai üzenete van, az tagadhatatlan. A *Fakard* című Markó-vers ugyanis segíthet az illúzióinkból való kijózanodásban, a tisztánlátásban, ama nélkülözhetetlen „magunk revíziójá”-ban, viszont ha erre nem törekszünk – figyelmeztet a vers –, a nemzet eljártssza történelmi esélyét, azaz: „az idő visszafordul”.

Sok esetben ugyanis a groteszk, vagyis a természetes viselkedési mintáktól, valamint helyzetektől és folyamatoktól merőben elütő minőség uralkodik el minden téren, a nyilvánosságot, a közéletet is beleértve, s helyébe lép akár a komoly, jövőt megalapozó férfimunkának is. Végső soron az ilyen jelenségekhez viszonyul ironikusan a költő. Ennek szemléltetésére érdemesnek tartok idézni néhány, a fenti tünetekre alaposan rávilágító részletet a versből: „Nekem most nincsen láncom, / de van helyette kardom, / kardjával hadonászik / ma kis- és nagy-magyarhon. // Békavirág és pitypang / feje lehull a porba, / korhú huszárruháját / a nemzet fennen hordja. // S a nemzett sem jobb nála, / de nyilván nem is rosszabb, / mert fából van a kardja, / és mégis masírozhat. // Milyen felemelő ez, / hogy szabadok lehettünk, / és folyton zászlódíszbe / öltözik most

a lelkünk. // Naponta felavatjuk / és leleplezzük Erdélyt, / mint élettelen szobrot, / amely élő volt nemrég.”

Markó Béla a *Csatolmány* című kötetében személyes érintettségből kiindulva tárja fel a kisebbségi magyar költő létélményét. A hitelesség meggyőző erejével teszi ezt, sőt eközben a mai költészet, „olvashatóságának határait” is képes kitágítani, mondhatni oldott és olvasóbarát formát választva olyan komoly és közérdekű témák lírai megközelítésében, mint haza és magyarság, kisebbségi lét és többség, illetve kisebbség és anyaország viszonya.

JEGYZETEK

- 1 Részletesen tárgyaltam ezt a kérdéskört a *Tendenciák a romániai magyar irodalomban, avagy a valóságirodalomtól a szövegirodalomig* című tanulmányomban. Lásd *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (Kolozsvár), XLIX. évf. (2005), 1–2, illetve Borcsa János: *Merítés. Kritikák, tanulmányok, jegyzetek, 2005–2008*. Kolozsvár, 2009, Kriterion Könyvkiadó.
- 2 Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése. Bukarest, 1990, Kriterion Könyvkiadó, 27.
- 3 I. m. 36.
- 4 Vö. *Helikon*. Világirodalmi figyelő. 1971, 1, 5.
- 5 Orbán János Dénes: Két előadás. *Előretolt Helyőrség*, 1996, 1–2, 18.
- 6 A kötet jellemzésének alapja a Ferenczes és az ő ibéri dalköltő „felmenője” című kritikám. Lásd *Székelyföld* (Csíkszereda), 2011, 11, illetve Borcsa János: *Értékkeresők – értékalkotók*. Kritikák, portrék, tanulmányok. Kolozsvár, 2012, Kriterion Könyvkiadó.
- 7 *Bárka* (Békéscsaba), 2013, 1.

